

Arne Johnsson. Mader, minnen, mystik

Niklas Schiöler

”hör du bäcken / som rinner kall ett flor i madens handflata”

(*Förvandlingar*, 1985: 35)

Sedan decennier har poeten Arne Johnsson (f. 1950) förknippats med Lindesberg, där han utöver att vara poet, essäist och kritiker har arbetat som bibliotekarie. Staden som är belägen i gammal bergslagsbygd (Lindesberg ligger i landskapet Västmanland men i Örebro län) påträffas i åtskilliga av hans dikter. Och så länge jag har läst honom, alltsedan debuten, har jag fått Lindesberg i tanken.

Men maderna i hans tidiga diktning är inte västmanländska. De sankan ängsmarkerna som sipprat in främst i Johnssons första diktsamling *Förvandlingar* (1985) är sydöstmåländska.

Arne Johnssons begynnelsehem var lärarbostaden vid Norrbygdens skola nära Gisslatorp, en by alldeles utanför glasbrukssamhället Flygsfors, inte så långt från Orrefors, och de tidigaste skolåren avklarades i Rismåla, strax väster om Nybro. Där finns en treklöverformad göl, Rismåla göl, som för barnen användes som badplats. Dikten ”Pojködlor (envoi)” i *Förvandlingar* berättar om denna nästan magiska plats:

Gölen, mörkt vatten vilande i en grund skål av slam,
stränderna prydda med gran, björk, asp, näck-
rosor med stjälkarna rotade djupt nere i dyn,
två mörkt gråbruna bryggor skjuter ut, för-
ankrade i botten med stadiga, algbebevuxna
stockar [...] (65)

och så kommer i finalen ett typiskt Johnssonskt mystifierande av situationen, när pojkarna ligger på bryggan:

vi hinner lägga oss på
mage mot det mjuka, fuktiga träet och börja spana
innan en guldgul varelse plötsligt skjuter upp
ur mörkret och frustande överränner
sänket (65)

I samlingen förekommer ”ödlorna” på flera ställen, likt ännu inte färdigutvecklade pojkar som ska konfronteras med den outrannsakliga tillvaron. Uppväxtåren i Madesjö, och än mer koltåren i Gisslatorp, innebar ett mycket lantligt liv.

Jag kom ofta hem med boss och strån i kläder och hår, doftande av lagård och hö, kände mig hemmastadd med det, även om korna och hästarna ibland kunde verka skrämmande. (ur brev till artikelförfattaren 5.2.2020)

Mellan 1969 och 1973 läste Johnsson engelska och litteraturvetenskap i Lund, gjorde därpå lumpen i Växjö, arbetade som bokbusschaufför för Nybro stadsbibliotek 1974–1975, studerade sedan vid Bibliotekshögskolan i Borås och hamnade så i Lindesberg 1977. Flytten från Kalmar läns natur till södra Bergslagen behöver inte betyda en så avgörande naturförändring, bortsett från barndomens relativa närhet till havet: ”broarna sträcker oanvända / vägbanor över sundet” (”Anteckningar III, 14”).

Men som nybliven bibliotekarie i Lindesberg hade Johnsson fortfarande en del år kvar till debuten som kom i förhållandevis mogen ålder. När *Förvandlingar* utkom 1985 var Johnsson 35 år.

Och det var de småländska uppväxtåren – eller minnena av dem – som förlöste honom som poet (enligt Johnsson i brev 3.2.2020). Just utanför Rismåla, bortom kyrkan, de gamla kyrkstallarna och prästgården, nära Madesjö, idag praktiskt taget i utkanten av tätorten Nybro, ligger fortfarande moderna som utplacerats i många av hans tidiga dikter. På den tiden var det i alla riktningar nära till skogsområden, fält, ängar och stigar, där den unge Johnsson och hans kamrater lekte och strövade – vilket långt senare kom att utgöra material till diktsamlingen *Förvandlingar*.

Barndomen, berättar Johnsson, utspelades i en delvis ålderdomlig miljö

med vedspisar, kakelugn, utedass och ”när jag under sent 70- och tidigt 80-tal åkte runt i Lindesbergs kommun med bokbussen (en verksamhet med rejält lantliga turer som jag byggde upp) så var det som en existentiell hemkomst vilken satte igång mycket minnen och gav incitament till många av dikterna i *Förvandlingar*. Något av samma upplevelse hade jag haft några år tidigare när jag körde bokbussen i Nybro kommun. Då kom jag bland annat tillbaka till mina tidiga barndomstrakter, och återsåg dem med mina vuxnare ögon” (ur brev till artikelförfattaren 5.2.2020).

Johnssons andra bok *Himmelsfärd (Snart grönskar alla träd)* utgavs året därefter, 1986, och *Ett paradys, trängt* kom (1988), en volym som inkluderade de två föregående böckerna (alla på Symposium). Fram till idag har det blivit 14 diktsamlingar.

Men det är den första boken som i synnerhet är småländsk. Och det är en ovanligt stark debutbok. Gustaf Frödings *Guitarr och dragharmonika* (1891), Gunnar Ekelöfs *sent på jorden* (1932), Ragnar Thoursies *Emaljögat* (1945), Tomas Tranströmers *17 dikter* (1954) och Ann Jäderlunds *Vimpelstaden* (1985) är alla minnesvärda och banbrytande förstlingsverk. Johnssons *Förvandlingar* bör räknas hit. Den danske legendariske kritikern Poul Borum var en av dem som lyfte fram Johnssons tidiga författarskap:

Arne Johnssons poesi är så totalt originell och så väsentlig att den ställer nästan allt annat i skuggan. Här finns ingen underhållande egocentricitet och ingen socialpopulism, ingen kokett ”uppfinningsrikedom”, men bara den nakna dikten i yttersta saklighet och nödvändighet. (*café existens* 1986)

Johnssons andra samling, *Himmelsfärd (Snart grönskar alla träd)* från 1986, är en på en gång översinnlig och påtagligt fysisk bok som skärskådar tillblivelse och förmultning, existens och upplösning, inte sällan som existentiella förvandlingar eller till och med glödande metamorfoser. Det är, kan man läsa det som, gripbart andligt och framförallt poetiskt drabbande.

I boken, liksom på många andra ställen i Johnssons diktning, upplever vi gränsöverskridanden som byggs upp av texternas distinkta enskildheter. Filosofiska krumbukter göre sig icke besvär. Hellre en förening av ett nästan religiöst ljus och förruttnelsens mörker, hellre en saklighetens mystik.

Med olika men närbesläktade formuleringar upprepas det transcendenta. En variant är denna kortdikt:

Himmelsfärd
hemligheten är lätthet tyng dig därför
tills du brister snart grönskar alla
träd snart grönskar
alla träd (85)

I en annan lite längre dikt, bokens inledningstext, finns såväl kärleken och tillvarons obeständighet som förnimmelsernas åskådlighet, såväl naturprecision som det gåtfullt utsagda. Märk inte minst hur något så prosaiskt som en blå bil får både innerligt tonfall och ärende att mystifieras i sin vardaglighet.

så lite tid på mig
inte ens nog att skyla kroppen
– är en till hälften slukad

snart kväller sommaren över oss

träden väldiga vågbrytare för svallande gröna
massor löven ljusgröna guldfärgade flagor i vatten
ljusst grågrön sammet barnahud
eller glänsande som det vackra silvret
som lämnar dig när jag smeker

förvandlingen
torka inte ifrån mig
bevara mig i det som inte är löften
men ändå är det

bevara mig i ditt ansikte i de nålfina
rynorna under din vassa tunga i dina ögon som du tror
om att kunna se

bevara mig i din blå bil
och i allt omkring dig

ty se
jag ska dö för att aldrig komma tillbaka (69)

Här är det inte explicit en småländsk natur, utan mer en existentiell, och dikten visar att Johnsson tar nya vägar med sin uppföljare till *Förvandlingar*. Men kvalitén är intakt eller rentav uppskruvad.

Johnsson ingår i samma generation som Katarina Frostenson, Ann Jäderlund, Stig Larsson och Bruno K. Öijer, och visst formas flera av Johnssons dikter av gränslandet mellan liv och död, som en tröskel där kroppens förmultning och alltings nya skepnad möts, ett tema på flera sätt väl i fas med delar av 80-talsromantikens anda. Men han smyger in på parnassen från sidan, utan explicita hänvisningar till tidens idéströmningar, utan medial ambition, och utan att det blivit några offentliga debatter om hans poesi. Likafullt måste han placeras bland de allra främsta svenska poeterna födda på tidigt 50-tal.

Johnssons poesi är subtil, lågröstad, prövande, omtagande, och det handlar om jaget och dess förvandlingar (märk titeln på första samlingen), om den oförsonliga förgängligheten, om barnets centrala roll, om kärlekens ofrånkomlighet, om naturen i ett sinnligt och svåröversatt skådespel – men alltid utan spektakulär dramatik. Vad som gestaltas i hans tidiga diktning är ett komplext samspel och motspel mellan det förlidna och nutidens minnen, mellan miljön och jagets danande, mellan lyrisk koncentration och poetiska berättarfragment. Alltid fyllt av en stark närvaro. Med auktoritet skriver han okonstlat och utan utrop eller förklarande utsagor, fritt från tyngande och pråligt dekorationsgods.

Det observanta undersökandet i Johnssons diktning är motsatsen till såväl storslagen som fyrkantig poesi, även om där emellanåt finns underliggande drifter, ja ibland uttalad aggression. Men även i sådana situationer är stilen återhållsam, utan tordönsstämma och kanske just därför mer kraftfull.

Till de småländska barnaårens grundingsredienser hör de rustika tingen och de både mentala och fysiska erfarenheterna av dem: huggkubbar, yxhammare och vedkapar, doften av järn och mässing. Och bland dessa ladugårdens ofrånkomliga råttor ”på rygg i vattenpölen gapande / med blottade gnagartänder fötterna / vilande på bröstet”. Detta tillbakablickande mot föremål och pregnant markörer – ”varm dunst av hö mjölk träck damm från foder och loft” – avrundas i en dikt med en melankolisk tyngd: ”sjunka / med hela bördan att själv vara bördan” (32). Sorgligt och levande.

Till de lantliga inslagen kommer så, självfallet, den omgivande naturen:

Tall, gran,
björk och ek välver
sig över gläntan med stigen som löper
genom och stenblocket mitt i (25)

Diktarens skaplynne varierar inför återblickarna och i följande utsaga kan man förmoda att många minnen vuxit ihop: ”en sommarkväll då man cyklar / hem längs hagarna i den drivande / doften av djur och fuktig växtlighet”. I den topografiska repertoaren noterar man inte minst maderna, som om hösten är ”som hud” (”Pojködlor”, 51). Om vintrarna åker pojkar på skridskor på ”de översvämmade och / frusna maderna, vattensjuka betesmarker, rester efter ett urtida sjölandskap” (53).

Men minnesbilden uppvisar också en del råare stråk. I samma dikt misshandlas grisar då käppar körs in i rödbruna käftar och i analöppningar, kvistar sticks in i trynena: ”vi slår dem med / käpparna. Sedan går vi hem” (25). Barnets möte med omgivningen blir stundom svår konfrontation. Märk ändå hur minnet avslutas med det i stunden till synes nonchalanta, men lyriskt raka och nedtonade.

I en annan dikt stöter jaget kniven i ett slaktat djur som hänger på krokar från taket. Mitt i frustrationen finns här en ångande kroppslighet, både hos djur- och barnkropp och med den unges behov av köttslig och psykisk urladdning. Nästan som en indignerad protest mot existensen.

Oftare är emellertid uttrycken mer diskreta, om än verkningsfulla, med antennerna riktade mot det outgrundliga. Redan i *Förvandlingar* märks denna egenartat mysteriösa hållning, vilken någon gång, som i följande dikt (citerad i sin helhet), kan frambringa direkt sagoenigmatiska uttryck, dessutom tillspetsad med en animal alkemi. Hela tiden förankrad i den småländska myllan.

Snart natt. Först ingen skillnad om jag öppnar
eller sluter ögonen, min varelse är mig
främmande, som nedsänkt. Jag fingrar på
min mycket unga kropp, beröringen fram-
kallar rummets föremål, mörkt grå. Jag är
ett barn, det är höst. Stigarna är svartare nu
över allt dryper en glänsande fuktighet, över
marken, längs stam och gren, kvist och blad. Gäss,
tranor. Någon sa, att om höstarna skiter räven
guld under träden, att träden faller bladen över det,
och att ingen hittar guldet, för det tar sniglarna,
var och en en liten klump som rullas
till en pärla, göms djupt in
i snigelns bo, i jord, i löv, i svamp, i snäcka.
Guldet lyser som glimlampor i snigelmörkret, i himlen
under jorden, i vätan och den tisslande upplösningen.
Snart natt – ingen skillnad om ögonen är öppna
eller slutna. Jag är ett barn, det är höst. Djuren

söker under alla stjärnor, längs alla svarta stigar,
under alla träd. Jag fingrar på min unga kropp,
reder mig ett bo i sängen. Dagdjur väntar på sömnen, andas stilla. Råven äter
sniglar. Men guldlet under jorden lyser (20)

I särdeles hög grad är Johnssons första bok minnespoesi, inte nostalgisk eller sentimental, utan mer åt det sonderande hållet. En återkommande fras är ”Jag är ett barn”, vilken återfinns i den ovan citerade dikten och man möter den i en handfull till. Frasen öppnar dikterna för en annan tid, småländskt 50-tal, för en sammansatt begrundan över det som var. Men det vuxna jaget är närvarande, det är 35-åringen som skickar sig tillbaka genom åren. Barndomens svunna rum framsuggereras genom konkret och blottad kontemplation och får en mystisk lyster.

Representativ är följande minnesdikt med sina substantiella enskildheter, sinnenas registreringar och med jagets obestämda inställning – och där det till och med sker ett slags sammansmältning av pojke och bökande djur.

Jag är ett barn, jag kikar mellan
grå spjälor in i stians halvdunkel där
djuren grymtande bökar bland halm, träck
och hoar. Det är nog första gången, det
stiger en säregen mjuk doft från spannen
med kokta grå potater som töms åt dem.
Sedan åker vi till Karlskrona och där
slinker jag in
i varje port och prång, grymtande och
bökande i mörkret efter (11)

”Jag är inte ett barn / mer” (19) annonseras i en annan dikt och läsaren får följa pendlingen mellan barnets omedelbara upplevelser och vuxenhetens retrospektion, mellan verklighet och gåtfull vision.

Ett annat utslag av växelrörelsen mellan dåtidens ögonblick och de tidsmässiga återfärderna från poetens nutid manifesteras i dikten ”Lador”. Där återkallas lantbruksbyggnadernas interiörer och de dithörande ting som laddas genom hågkomsterna: rostiga yxhammare, fågelskelett i ladugårdsrummets hörn, golvbrädor och annat – och så: ”den här modersdoften som varit glömd / i så många år”. Erinran förefaller ha uppkommit vid ett återbesök till trakten, då poetjaget ”stannar bilen nyfiken / pissnödig balanserar sig fram över rötter brädor stenar kikar in ljuset silar / det är länge sedan” (29).

Så blir Johnssons poesi en säregen form av det man kallar platspoesi, där det avgränsade och ofta för jaget näraliggande – *en plats* – modellerar temperament, historiesyn och åskådning, att människa och specifikt landskap förmäls (eller brottas) i lyrisk konst.

Det är inte svårt att finna framstående representanter. Hos Derek Wallcott, Seamus Heaney och Paul Muldoon har hemtrakterna och hembetraktelserna

varit livgivande som poetiskt bränsle. I Sverige räcker det att nämna diktare som Anna Rydstedt, Tomas Tranströmer, Bengt Emil Johnson, Lars Gustafsson, Gunnar D Hansson och Katarina Frostenson, för att inse väsentligheten i utforskandet av platsen.

Dikter lägger således inte alltid jaget direkt under den poetiska luppen, men något vid sidan om det, förutsättningen för den utkastade människan – det att hon utkastas *till något*, något som tar emot henne: en plats. Själva geografien kan så, via omvägar, gestalta det förgångna och det blivande, eftertanke, insikt och dröm. Hos Johnsson uppmärksammas förvisso jaget som barn, men alltid insatt i en särskild miljö. Så kan platspoesi åstadkomma självförståelse, så kan den bli en existentiell knutpunkt, en växelstation.

Men är det Småland? Jo, enligt författaren. Det måste ju ses som en biografiskt pålitlig utsaga. Men bara när vi vet diktingens upprinnelse och bränsle kan vi föra den till Kalmar län. Jo, förvisso finns i hans dikter bron och sundet – läs: Kalmarsund – och i en citerad dikt nämns Karlskrona, således långt från Lindesberg och sträckan Nybro–Karlskrona är sju mil. Men annars är miljöerna inte otänkbara på andra håll. Man bör betänka detta att det i Johnssons poesi är få direkta hänvisningar till specifikt (småländskt) område. Maderna behöver inte vara småländska för läsaren. Bakgrunden känner jag till, och visst ser jag småländsk natur när jag nu läser igen, men jag hade inte behövt det – poesin är lika stark ändå.

Betraktandet av barndomens miljöer i sydöstra Småland – låt oss ändå hålla oss till det i detta sammanhang – gör emellertid Johnsson inte bara till en poet som utifrån platsen och i interaktion med omgivningen begrundar uppväxt och människoblivande, utan också till en sensibel naturpoet.

I ”Pojködlor” (51) samlas många av de tecknade dragen i Johnssons inledande diktsamling. Vi möter den nästan mantralika raden ”Jag är ett barn”, kanske snarare och bättre beskrivet som ett sesamord för att stiga in i de tidiga årens domäner och tilldragelser. Här finns de konturskarpa tingen och den småländska terrängen – inte minst maderna – och man lyssnar till poetens stämma som genom en ymnig interpunktion och med en förment egendomlig men i dikten verkningsfull radbrytning dämpar både tempo och ton och därigenom framkallar trevande, varsamma och eftertänksamma minnesbilder.

Höst. Jag är ett barn. Luften smakar kallt
järn: stängsel och broräcken; det doftar
från marken: klungor av svamp, kallt
åvatten: en sorts övergivenhet.

Om hösten är maderna som hud: milda, rika toner
från mycket ljus till mörkt ockra med ut-
löpare från skogen, dungar buskage; med stängsels
och dikens skarpa linjer, mjukt formade gropar
och höjningar: en sorts förväntan

Referenser

Johnsson, Arne (1985), *Förvandlingar*, Symposion, Stehag.

Johnsson, Arne (1985), *Himmelsfärd (snart grönskar alla träd)*, Symposion, Stockholm.